

İskender Hikâyeleri Geleneğine Dair Bir Değerlendirme: Alexander Romance Türü Eserler ve Nizâmî'nin İskendernâmesi*

MELİKE GÖKCAN**

An Evaluation Regarding the Tradition of Alexander
Stories: Alexander Romance Kind Works and Nizami's
İskendername

Ö Z E T

I. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan "İskender" anlatıları içinde en önemlisi, temelinde, İskender'in seferlerine iştirak eden Callisthenes'e ait, orijinali kayıp bir metin olduğuna inanılan, bu sebeple de "Pseudo-Callisthenes" (Sözde-Callisthenes) diye adlandırılan ve Grek, Latin, Süryani, Ermeni, Etyopya, Pehlevi, İbrani dillerinde varyantları olan bir hikâyedir. Söz konusu hikâye Geç Antik Çağ'dan Orta Çağ'a geldiğinde "Alexander Romance" adlı türün doğmasına vesile olur. Pek çok Avrupa dilinde de yazılan romansların coğrafyalar ve kültürlerarası seyahati, Doğu edebiyatlarına geldiğinde farklı bir hüviyet kazanır.

"Alexander Romance"ın İbrani, Ermeni ve Süryani versiyonları V.-VII. yüzyıllarda oluşmuş erken dönem eserlerdir. XI. yüzyıla geldiğinde Firdevsî, Doğu edebiyatında bu konuyu ilk kez bir bütün olarak hikâyeleştirmiştir. Ancak hikâye, konuyu müstakil ve oldukça hacimli bir mesneviyle ilk kez ele alan Nizâmî'nin eseriyle çok daha farklı bir vâdiye ulaşır. Artık o, olağanüstü destan kahramanı değil, nübüvvet ve velayet mertebesine yükselmiş, Allah tarafından seçilmiş bir kuldur.

A B S T R A C T

The most important narration among Canonical Alexander narrations is an originally lost narration that has Greek, Latin, Assyrian, Armenian, Ethiopian, Hebrew variants. This narration is called Pseudo-Callisthenes because it belonged to Callisthenes who joined the campaigns of Alexander. During the transition period between late Antique century and Middle Age, this story led to the creation of "Alexander Romance". Inter-geographical and historical journey of the Romances which were written in many European language gained a different identity when it reached to Eastern literature.

Hebrew, Armenian and Assyrian variants of "Alexander Romance" are works of early period that were created 5th, 6th centuries. By the 11th century, Firedevsi had handled this subject for the first time in Eastern literature. However, this work reached an entirely different level through Nizâmî's Mesnevi which is quite exclusive and sizeable. From this point on, Alexander was not an extraordinary hero but a subject chosen by Allah for prophethood. It is understood from Nizâmî's own

* Makalenin Geliş Tarihi: 10.09.2020 / Kabul Tarihi: 01.12.2020.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (melike.gokcan@ogu.edu.tr), Orcid Id: 0000-0003-0595-7226.

Nizâmî'nin mesnevisi büyük evrensel anlatımın bir halkasıdır. Yunan, Ermeni, Süryani kaynaklarından haberdar olduğu kendi beyanından anlaşılmaktadır. Bununla beraber, kendinden önce çizilen yolu aynen izlemekten kaçındığı görülmür. Nizâmî'nin metni başka dillerde yazılmış eski hikâyelere göndermeler yaparken, Doğu dillerine taşınan bilgileri de eleştirel bakışla değerlendirmeye alır. Bu yönleriyle Nizâmî'nin eseri, hikâyenin kültürlerarası dolaşımında önemli bir dönüm noktasıdır.

Bu çalışmada "Alexander Romance" ve Nizâmî'nin "İskendernâme"si karşılaştırmalı olarak ele alınırken hikâyenin kültürel dokusunu oluşturan edebî, felsefî, destanî, dinî, mitolojik unsurlara özel bir önem atfedilmiştir. Çalışmanın bir diğer boyutu, hikâyenin, sadece bu konuda yazılan eserlere değil, kültür ve edebiyatımıza etki eden unsur ve motiflerinin kökenlerine dair cevaplar aramak ve yeni sorular üretmektir.

ANAHTAR KELİMELEER

Alexander Romance, Pseudo-Callisthenes, İskender, Nizâmî, Şerefnâme, İkbalnâme.

declarations that he was aware of Greek, Armenian and Assyrian sources. However, it is obvious that he did not follow that prior path. Nizâmî's text is an important cornerstone in inter-cultural circulation of the story.

In this work, Alexander Romance and Nizâmî's İskendernâme are analyzed in a comparative sense. The literary, philosophical, religious, mythological, epic elements that constitutes the cultural texture of the work is specially emphasized. Another dimension of this work is looking for answers and generating new questions relating the roots of the story regarding not only the works created on this matter but also the elements and the motifs that affects our culture and literature.

KEYWORDS

Alexander Romance, Pseudo-Callisthenes, İskender, Nizâmî, Şerefnâme, İkbalnâme.

Giriş

Makedonyalı Büyük İskender,¹ tarihte büyük iz bırakmış, kendi çağından itibaren hakkında çeşitli eserlerin kaleme alındığı önemli bir şahsiyettir. Tarih boyunca kaleme alınan "İskender" konulu metinler, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından önem taşımaktadır. Gerek "İskendernâme" türü metinlerden, gerekse muhtelif dillerdeki romanslardan kültür ve edebiyatımıza yansıyan çok sayıda motif ve unsurun varlığı, bizi bu tarihî şahsiyetin etrafında oluşan kültürün mahiyeti üzerinde düşündürmektedir. Dinler tarihi, medeniyet ve bilim tarihine dair nice birikimlerle dolan bu havuzun hangi kanallardan

¹ Büyük İskender, MÖ. 356 yılında Makedonya'nın Pella şehrinde doğdu. Yunan Felsefe okulunun önemli isimlerinden biri olan Aristoteles tarafından yetiştirildi. M.Ö. 338'de Chaeronea Savaşı'nda babasının ordusundaki süvarilere komuta ederek kendini ispatladı. M.Ö. 334'te çağın en güçlü devleti olan Pers krallığına karşı savaşıarak II. Darius'u bozguna uğrattı. Pers, Mısır, Babil, Sogdian krallıklarını ele geçirdi. Anadolu topraklarını, Mezopotamya'yı Afrika'da önemli yerleri ve Orta Asya topraklarını içine alan önemli seferleri yönetti. M.Ö. 326'da Hypasdes Savaşı'nda Hindistan Hükümdarı Porus'u ordusundaki fillere rağmen yendi. M.Ö. 323'te bir dünya hükümdarı olarak Babil Sarayı'nda öldü. Bkz: KAYA, MAHMUT(2000) Büyük İskender, TDV. İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskender#1>.

beslendiğini görmek, sadece “İskendernâme” metinlerine değil, edebiyatımızın bir kısmına da yakın bir bakış anlamına gelmektedir.

Antik dönem tarihçi ve biyografların kaleminden çıkan İskender anlatıları bu büyük cihangire dair bilgileri çağlar ötesine aktaran kaynaklardır. Bu kaynakları iki temel kol olarak sınıflandırmak mümkündür. Büyük İskender'in tarihine en yakın olan Antik ve Geç Antik dönem biyograflarının kaleme aldığı, çağımızın gözlüğüyle bakarsak “nesnel” ya da nispeten “bilimsel” denebilecek kaynakları birinci sınıfa dâhil edebiliriz. Bu kaynaklar içinde en önemlileri olarak kabul gören eserler şunlardır:

MÖ. I – MS. I. yüzyıllarda yaşayan Amasyalı Strabon'un *Geographika'sı*² Anadolu'dan geçen İskender'in seferini ve kurduğu şehirleri anlatır.

MÖ. 4. yüzyılda eser veren İskenderiye'li Kleitarkos'un *Peri Aleksandron Historiai* adlı eseri yüzyıllar boyu temel başvuru kaynağı olarak görünür.³

3. MS. I. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi Quinte Curtius Rufus'un *Histories Alexander The Greati*⁴ İskender ve seferlerini anlatır.

4. MÖ. I. yüzyılda yaşamış Diodorus Sicilius Sikeliotes'in *Bibliothèque Historique*⁵ adlı tarihi 17. Kitapta İskender'i ve çağını anlatır.

5. MS. I. yüzyılda yaşamış olan Arrian'ın *Alexandrou Anabasis*⁶ adlı kitabı, İskender'in seferlerini anlatır. Bu kitap tıpkı Plutarkhos gibi Callisthenes'e atıflar yapmaktadır. Böylece esas metinleri günümüze ulaşmayan Ptolemaios, Aristobulos ve Callisthenes tarafından yazılan en

² Bkz: Strabon (2000), *Geographika /Coğrafya XII-XIII-XIV* (çev. A. Pekman) İstanbul.

³ Geniş bilgi için bkz: Tez, Zeki (2008) *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk yay.

⁴ Bu kaynağın İngilizce çevirisi için bkz: Quintus Curtius Rufus(1946) *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* Quintus Curtius Rufus. *History of Alexander*, Volume I: Books 1-5, Volume II: Books 6-10. Translated by J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, MA,

⁵ Türkçe tercümesini bulamadığımız bu kaynak için bkz: Diodorus Siculus (1963). *Library of History*, Volume VIII: Books 16.66-17. Translated by C. Bradford Welles, Harvard University Press, Cambridge, MA.

⁶ Erbse, H. (2010). Xenophon's *Anabasis*. *Oxford Readings in Classical Studies*, 476.

eski otantik kaynakları günümüze taşıyarak İskender metinlerinin Mısır, Anadolu, Suriye, Etiyopya, Hindistan ve Orta Asya kültürlerine taşınan epik anlatıların kaynaklarına işaret eder.⁷

6. MS. I. yüzyılın ortalarında doğan Plutarkhos'un *Bioi Paralleloi* adlı eseri İskender ve Julius Caesar'ı birlikte ele alır.⁸

Büyük İskender'in şahsiyeti etrafında tarihî ve efsanevî örüntü oluşmasına vesile olan ikinci önemli kanal ise "*Pseudo-Callisthenes*" adı verilen, temelinde İskender'in sır kâtibî ve Aristo'nun yeğeni Callisthenes'in notları olduğu düşünülen epik eserdir⁹. Bu eserin farklı coğrafyalara ulaşan varyantları, hikâyeyi tarihî boyuttan efsanevî boyuta aktararak muhtelif dillere ve kültürlere taşır.

Söz konusu antik kaynaklardan aktarılan anlatı, Batı edebiyatlarında "Alexander Romance" adı verilen bir türün doğmasına vesile olur. *Pseudo-Callisthenes* ve *Alexander Romance* dönüşümleri Doğu edebiyatlarında yazılan İskender hikâyeleriyle ortak pek çok motif, tema ve unsur içerir. Alexander Romance türü eserlerin İskendernâme'leri ne derece etkilediği, kaynak teşkil edip etmediği konusu, ancak karşılaştırmalı okumalarla netleşecektir.

⁷ İskender'e dair erken dönem kaynakların içinde kanonik metinler ve ardılları hakkında geniş bilgi için bkz: Berg, B. (1973). An Early Source of The Alexander Romance. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 14(4), 381-387., Hammond, N. G. L., & Hammond, N. G. L. (1993). *Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's' Life' and Arrian's' Anabasis Alexandrou'*. Cambridge University Press.

⁸ MÖ I. yüzyılda yaşayan Plutarkhos'un biyografik eseri ve Diadoros'un tarihi⁸, İskender'in yetişmesini, hocası Aristoteles vasıtasıyla tevarüs ettiği Yunan felsefe okulunun mirasını, dünyayı keşfetme arzusunu, kurduğu şehirleri ve hedeflediği kültürlerarası dönüşümleri anlatır. Bu açıdan kanonik İskender metinleri arasında önemli bir yeri vardır. Bu eserler İskender hikâyelerinin kültür, medeniyet, felsefe ve bilim tarihleriyle kesişim noktalarına da ışık tutacak metinlerdir.

⁹ Plutarkhos, "Paralel Yaşamlar"ında İskender'le beraber sefere çıkan Callisthenes'ten bahseder. Bkz: (Plutarkhos (2007). *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, İstanbul: Alfa Yayınları.) Aristo'nun yeğeni olması sebebiyle İskender'in son derece güvendiği ve kendine sır kâtibî edindiği bu şahısla Hindistan seferi öncesi arası açılmış, onu hapsettirmiştir. Ancak bu olaya kadar belli ki Callisthenes vak'anüvis olarak notlar tutmuştur. Callisthenes'in bugün var olmayan orijinal metni, tahrif olmuş ve mahiyet değiştirmiş, tarihi olmaktan ziyade, İskender'i doğumundan ölümüne dek olağanüstü motiflerle süsleyerek anlatan bir destan mahiyetine bürünmüştür.

Doğu dünyası, *Pseudo-Callisthenes*'in değişik versiyonlarıyla VII.-IX. yüzyıllardan itibaren karşılaşmış, Süryanice, İbranice, Arapça, Pehlevice ve Ermenice çeviriler başlamıştır.¹⁰ Hikâye metinlerarası ve kültürlerarası seyahat ettikçe sembolik- alegorik unsurlarla zenginleşir; arka planı dinler tarihi ve medeniyet tarihi çerçevesinde okunabilecek dönüşümler, edinimlerle genişleyerek büyür.¹¹ Bunlar içinde bazı değişiklikler Fars ve Türk edebiyatları açısından çok önemlidir. Pek çoğu mitolojik, fantastik, alegorik motiflerle işlenmiş olarak görünen bu bölümlerde “karanlıklar ülkesi”, “Ye’cüc Me’cüc”, “Sedd-i İskender”, “Hızır” gibi unsurların yanı sıra ülkeler, şehirler, dağlar, denizler gibi fantastik veya gerçek coğrafi

¹⁰ Alexander Romance araştırmacılarının genel kabulü, metnin kökeninin üç ana nüshaya dayandığı yönündedir: A, β ve γ nüshaları. İlk ve orijinal Grek nüshasının kayıp olduğu düşünülen metnin, bu üç koldan yayılan versiyonları şüphesiz zaman içinde hikâyeyi dönüştüren farklı kültür unsurlarını içine alarak büyümüştür (Stoneman 2008: 231).

Alfa versiyonu olarak nitelendirilen Yunanca metnin en eski versiyonu Historia Alexandri Magni (Recensio α) III. yüzyıla tarihlenebilir. Bizans döneminde değişim geçiren nüsha, Orta Çağ Yunan dillerinde şiirsel formda yeniden biçimlendirilmiştir. “Recensio α”yı, Julius Valerius’un Latince nüshası (IV. yüzyıl) ve Ermeni versiyonu (V. yüzyıl) izler. Hebrew (İbranî), Pehlevî, Süryanî, Etiyopya versiyonları ise aşağı yukarı aynı döneme (VII-VIII. Yy) denk gelen, kesin tarihi belirsiz dönüşümlerdir. Daha geç dönemde Arapça, Farsça, Moğolca ve XIV. yy’dan itibaren Türkçe çeviriler hikâyeye farklı boyutlar katar. (Bu konu, Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisi’nde yayımlanma aşamasında olan *Kültür ve Bilim Tarihinde İskender’le Bir Yolculuk: “İskendernâme” ve “Acaibü’l- Mahlûkât” Türü Eserlerin Kökenleri ve İlişkileri* adlı makalede geniş olarak yer almaktadır).

¹¹ Hikâyenin varyantları Batı dünyasında yayımlanmış ve Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Çalışmada, bu konuda yararlanılan eserlerden bir kaç: BROWN, T. S. (1949). Callisthenes and Alexander. *The American Journal of Philology*, 70(3), 225-248., BUDGE, E. A. W. (1889). The History of Alexander The Great, Being The Syriac Version of The Pseudo-Callisthenes, The University Press., NETTON, I. R. (2012), *The Alexander Romance in Persia and the East*, Barkhuis., STONEMAN, R. (1991), *The Greek Alexander Romance*. Penguin UK., WOLLOHOJIAN, A. M. (1969) *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*. New York: Columbia University Press.

unsurlarla karşılaşılır¹². O çağın dünyası için, henüz keşfedilmiş bu ülkelere dair anlatılanlar, garip yaratıklar, görülmemiş hayvan türleri, olağanüstü varlıklarla doludur. Bu tip anlatımlar *İskendernâme* gibi epik karakterli eserleri olduğu kadar “Acaibü'l- mahlûkât” adı verilen yarı fantastik yarı ansiklopedik türde eserleri de etkilemiştir. Ayrıca, metnin zaman içinde kazandığı gnostik yapıyı oluşturan ritler, mitler, büyü, fal ve astrolojik bilgiler gibi dinler ve inanışlar tarihinden yansıyan bazı bilgiler de kendi bünyesinden taşarak, kültür ve edebiyatımıza etki eden bazı motif, sembol ve alegorilerin doğmasına vesile olur.

İskender Hikâyeleri Geleneğinin Doğu Edebiyatlarındaki Görünümü

Doğu dünyasında da erken dönem İskender imajı, geniş bir coğrafyaya yayılan Zerdüşť dini inançlarından dolayı, genellikle olumsuzdur. İskender, Zerdüşť metinlerinde yıkıcı, şeytani bir karakter olarak görülür. Seferleri boyunca dinlere ve tanrılara saygılı olan ve hatta bu konularla yakından ilgilenen İskender, Zerdüşťlere karşı sert davranmış, Avesta'yı yakmış, kutsal ateşini söndürmüştür, mabetlerini ve kütüphanelerini yağmalamıştır.

Bu sebeple, Zerdüşť metinlerinde, mesela, *Ardâvîrafnâme*, *Kârname-yi Erdeşir-i Bâbegân* (Marzolph 2012, 72) gibi önemli eserlerde İskender, Dâhhâk gibi ve Turan hükümdarı Afrasiyâb gibi kötü karakter, büyük bir düşman olarak tasvir edilir.

Sasaniler döneminde yazıldığı kabul edilen *Ardâvîrafnâme*'de İskender'in Zerdüşť inanışına karşı takındığı sert tutum ele alınır. Eserin yazılış sebebi olarak, Zerdüşť kutsal metinleri ve özellikle Avesta'nın yakılıp yok edilmesi yüzünden kitapsız kalmış din bağlılarının aralarında

¹² *İskendernâme* metinlerinde mitolojik, fantastik, alegorik motiflerin ve “karanlıklar ülkesi”, “Ye'cüc Me'cüc”, “Sedd-i İskender”, “Hızır” gibi unsurların **Türk Edebiyatındaki** görünüşleri hakkında yapılan bazı çalışmalar için bkz: AKDOĞAN, Y. (2012), *Ahmedî İskendernâme*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları. AVCI, İ. (2013), *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernâme'si*, B. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı. AYÇİÇEĞİ, B. (2018), *Behiştî Ahmed'in İskender-nâme'si* (İnceleme-Metin), Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, (E.T.20.11, 2020).

çıkan çeşitli konulardaki görüş ayrılıklarını gidermek, Zerdüşti dini mensuplarının dinsel birliğini tehlikeden kurtarıp onlara yeni bir ruh ve heyecan kazandırmak amacı ifade edilir (Yıldırım 2011: 27).

Ardâvîrâfnâme'den alıntılanan aşağıdaki parçada, İskender'in yoldan çıkmış, şeytan Ehrimen tarafından kandırılmış bir kral olarak İran ülkesine verdiği zararlar anlatılmaktadır:

"[1] Şöyle anlatırlar: Günahlardan sakınan Kutlu Zerdüşti dini kabul edip yeryüzünde insanlar arasında yaydı. [2] Üç yüz yıl boyunca din arılığını ve kutsallığını korudu, insanlar da şüphe ve vesveselerden uzak bir şekilde o dine bağlılıklarını sürdürdüler. [3] Daha sonra lanetli, bozguncu ve küstah Ehrimen, insanlar bu dinde şüpheyeye düşsünler ve dinden uzaklaşsınlar diye, Mısır'da ikamet eden lanetli Yunan İskender'i aldatarak yoldan çıkardı. İskender'i beraberinde ağır zulümler, yıkıcı savaşlar ve şiddetli işkenceleriyle birlikte İranşehr'e gönderdi. [4] O İranlı hükümdarlar, yönetim makamlarındaki bütün idarecileri ve değerli kişileri öldürdü. Sarayı ve hükümdarlık makamını yerle bir etti. [5] Bütün bunlarla yetinmeyerek özel süslemeli sığır derilerinin üstüne altın suyuyla çok güzel bir biçimde yazılmış ve Bâbekân hükümetinin yönetim merkezi İstahr şehrinde, Dijnibişt adındaki resmi devlet arşivinde özel bir bölümde son derece özenle korunan kutsal Avesta nüshasını ve Zend'i ele geçirdi. [6] Bu lanet olası, düzenbaz, kötü, yıkıcı, Mısır'da oturan Yunan İskender, onları getirtti ve yaktı. [7] O destûrlar, dâverler, hîrbedler, mübedler, din adamları ve İranşehr'in bilginlerinin çoğunu öldürdü. İranşehr'in bilgeleri, reisleri ve önde gelen kişileri arasına kin ve nefret tohumları saçtı, onları anlaşmazlıklara düşürdü. Daha sonra da kendisi öldü ve cehenneme gitti (Yıldırım, 2011: 75-76).

İslamiyet'in kabulünden sonraki Fars edebiyatında İskender'in karakterinin birden olumlu yönde değiştiğini görebiliriz. İskender, İran düşünürleri için bir dilemma olmalıdır. Eski "İranşehr"in nazarında o, ülkelerini fetheden, işgal eden, yakıp, yıkan bir hükümdardır. Öte yandan, yeni dinin mensupları için eski cahiliye inancına karşı savaşmış bir kahramandır. Derken, İskender'in Dara ile üvey kardeş olduğuna dair bir anlatı dolaşıma girer. Fars kökenli olup Arapça yazan Dînaverî (öl.895)

böyle bir hikâye yazmıştır.¹³ Darius, Makedon Kralı Phillipos'un kızıyla evlenip ayrılır ve varlığından haberdar olmadığı oğlu İskender, Makedonya'da doğar (Aerts,2012:66, Marzolph 2012, 74)). Bu hikâyeyi daha sonra Firvdevsî aynen kullanacaktır. Yine aynı yazar, İskender'i savaştığı oğul Darius/Dara ile uzlaştırır¹⁴. İran'ın meşru kralı olan İskender, artık, İran asillerine dokunmayacak, İran geleneklerini bozmayacak ve söndürdüğü ateşi yeniden yakacaktır. İran topraklarındaki meşruiyetinin bir göstergesi olarak da Dara'nın kızı Ruşeneg'le evlenecek ve soy birliğini devam ettirecektir. Tüm bunlar İskender'in Fars kültüründeki kabulünü ve yüceltilmesini göstermektedir.

İskender'in son derece idealize edilerek nihayet, Kur'an'da zikredilen "Zülkarneyn" olarak kabul edilmesi ise çok daha karmaşık bir problemdir. Bu kabulün köklerine inmek oldukça zordur. Bu bağlamda takip edebildiğim en eski kaynak Farabî'dir. Aristo ekolüne bağlı bir filozof olarak İskender'le ortak paydası olan Fârâbî'ye göre İskender, ideal bir yöneticinin karakterini yansıtıyor. Buna göre İskender'in üç önemli karakter özelliği vardır ki bunlar peygambere ait vasıflardır. Buna göre İskender, büyük bir komutan, büyük bir siyasi lider ve aynı zamanda hikmet sahibidir. Yani Aristoteles'ten tevarüs ettiği Yunan felsefe okulunun değerlerinin taşıyıcısı ve koruyucusudur. Son olarak o, ilahî bir misyon üstlenmiş, adanmış bir kişidir. O, sadece İran'ın meşru varisi değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'in müjdeleyicisi, onun liderlik vasıflarının taşıyıcısıdır¹⁵.

İskender'in Doğu kültür ve edebiyatlarındaki olumlu imajının bir nedeni de onun sanatkârları ve düşünürleri himaye eden, teşvik eden ve

¹³ Geniş bilgi için bkz: Marzolph, U. (2012). The Creative Reception Of The Alexander Romance İn Iran. *Foundational Texts Of World Literature*, 69-83.

¹⁴ Firdevsî'nin çizdiği İskender karakteri için bkz: YILDIRIM, Nimet (2015) *İskendernâme*, İstanbul: Kabcacı Yay.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz: Walzer, R. (1957). Al-Fârâbî's Theory of Prophecy and Divination. *The Journal of Hellenic Studies*, 77(1), 142-148.; DOUFİKAR-AERTS Faustna C.W. (2012) King Midas' Ears On Alexander's Head: In Search Of The Afro-Asiatic Alexander Cycle 61- 81.The Alexander Romance İn Persia And The East, Barkhuus Publishing & Groningen University Library.

kendisi de bizzat okuyan, kitap toplayan bir hükümdar modeli olmasıdır. Plutharkos, onun bu özelliğini bir anekdotla anlatır. Buna göre Aristo, Metafizik kitabını yazdığında seferde olan İskender, bunu duyarak Aristo'ya, “*bunları herkes öğrenirse benim bilgimin ne değeri kalır?*” diye tarizde bulunmuş. Aristo da ona cevaben kaleme aldığı mektupta, bu ilimleri anlamak için İskender olmak lazım geldiğini yazmıştır (Plutharkos 1980: 2021).

Bağdatlı bir kitapçı olan İbn-i Nedim (X yy) İskender'in hikâyecilik mesleğine verdiği önemi vurgular. İskender her gece meclis düzenler ve hikâye anlattırır. Bu anekdot İskender'i, hükümdarların meclisinde ilim ve sanat erbabını toplaması geleneğinin başlatıcısı olarak işaret etmektedir. Hikâye anlatımına bu kadar önem veren bir hükümdarın sonraki hikâyeciler için ilham kaynağı, övgü konusu olması çok normaldir (Dufikar- Aets 2012:63).

İskender'in Nizâmî'de Ele Alınışı

Nizâmî'nin iki kitaptan oluşan *İskendernâme'si* İskender konulu hikâye geleneğinin en önemli halkalarındandır.

Nizâmî'nin İskender hikâyeleri geleneğine katkısı, Psedo-Callisthenes türünde eserlerin epik idealizasyonuna kısmen sadık kalarak, İskender karakterini pozitif yönde geliştirmektir. İslam sonrası edebiyat geleneğinde, İskender'in Firdevsî'de tebarüz etmeye başlayan İslamî kimliğe bürünmüş mitsel karakterini velayet-nübüvvet çizgisine kadar taşımıştır. Nizâmî'ye göre İskender, tarihin gördüğü pek çok cihangirin aksine, yakıp yıkan bir savaşçı değildir. Fetheder, imar ve inşa eder. Yeryüzünü viran eden bir komutan değil, yeniden kuran imar eden bir mimardır.

Nizâmî'nin 6896 beyitlik *Şerefnâme-i İskenderî* kitabı, kahramanın cihangirlik vasfını anlatır. İskender'in mücadelesinin ilk cephesi dünyayı keşfetmektir. Bu keşif –fetih hareketi dışa dönük ilerleme ve yükselişi anlatarak “kahraman” arketipinin epik portresini çizer. 3644 beyitten oluşan ikinci kitap ise *İkbâlnâme-i İskenderî* adını taşır. Bu kitapta İskender'in dışsal yolculuğa eşlik eden içsel keşif yolculuğu anlatılır. Dünyanın son sınırlarına kadar ilerleyen, pek çok coğrafi keşfin babası

olan İskender'in nihayet, ilim, hikmet, velayet ve hatta nübüvvet sularında yol aldığı anlatılır. Bu bölümde, İskender, "Zülkarneyn" ismini taşımaya da hüviyetini kuşanır. Uçtan uca fethedip keşfettiği âlemlerin mana bilgisine de taliptir.

Nizâmî, mesnevinin ilk kitabında, giriş fasıllarından sonra gelen, "Destanın Hülâsası ve İskender'in Cihangirlik Tarihi" adlı bölümde oldukça dikkate değer bilgiler verir (Şaik, 2019: 47-49). Nizâmî, İskender'in tarihi kişiliğinin üstüne bina edilen anlam katmanlarına özel bir dikkat atfetmiş görünmektedir. Büyük bir cihangir olan İskender, Yunan, Latin, Ermeni, Süryani dillerinde hakkında yazılan efsanevi tarihlerde Tanrı Ammon'la birleşen bir kişilik vizyonuna sahiptir. Bu derinliğin İslam kültüründeki yansıması, tarihî kaynaklarda ve edebî eserlerde yaratılan "Zülkarneyn" karakteridir. Bu, Kehf suresinde bahsi geçen Zülkarneyn'in üstüne inşa edilen karakterdir.

Nizâmî, bu tablonun içinde gerçek İskender resmini netleştirmeye çalışır gibidir. Bunun için Yunan, Süryani, Yahudi, Nasrani kaynaklarından İskender'i okuduğunu ifade eden şair, bu okumaların kafasındaki İskender imajını netleştirmedeğini, bilakis daha da bulanıklaştırdığını ifade eder. İskender hakkında ciltler dolusu sözler vardır. Şair, tüm bunlardan edindiği izlenimi kendi süzgecinden geçirerek yeniden yaratma iddiasındadır¹⁶:

*Destanı dizerken fikrim açtı,
Söz selis olsa da yol dolaşıktı
İskender hakkında hiçbir eserde
Malumat görmedim toplu bir yerde
Sözlerle dolmuştu hazine içi
Ancak her nüsha bir dağınuk inci
Her köhne nüshadan esas alarak
Onu şiiirimle bezedim ancak
En kadim tarihi eserlerden ben,
Yahudi, Nasrani, Pehlevilerden*

¹⁶ Bu çalışmada Nizâmî'nin İskendernâme'sinin Abdullah Şaik ve Mikâil Rızaguluzâde'nin tercüme ettiği eserden yararlanılmıştır. Bkz.: ŞAİK ve GULUZADE (2019) Nizâmî Gencevî İskendernâme: Şerefnâme İkbálnâme, İstanbul: Zengin Yayıncılık.

*En ince sözleri elime saldım
Kabuğu tarak, özünü aldım
Muhtelif dillerden yığdım çok sözler
Bunlardan dizildi yazdığım eser.
Saydığım dilleri etraflı bilen
Saklar öz dilini bana töhmetten
Hangi bir perdede bir doğru söz ördüm
O sözün telini şiirle ördüm (Şaik,2019: 48)*

Ardından Nizâmî, kendi araştırmalarından yola çıkarak oluşturduğu İskender imajını kendi hislerinin ve sanatının süzgecinden geçirdiğini beyan eder. Kendi tahayyülüyle yeni bir İskender resmi çizdiğini, kendi şairane dokunuşuyla süsleyip boyadığını söyler. Böylece Nizâmî'nin "İskendernâme"si aynı konulu hikâyelere hem eklenir hem de Nizâmîce dokunuşlarla bambaşka bir karakterde yeniden doğar.

Alexander Romance ve İskendernâme'nin Ana Epizot Gruplarının Karşılaştırmalı İncelenmesi

Epizot mukayesesi hikâyenin muhtevasının Doğu ve Batı edebiyatlarındaki görünümünü net bir şekilde ortaya koymak içindir. Bu karşılaştırmayı bir tablo hâlinde vermek daha derli toplu olacaktır. Ancak Gerek Pseudo- Callisthenes varyant ve nüshalarının, gerekse Doğu edebiyatındaki anlatımların farklılıkları sadece epizot farklılığından ibaret değildir. Bu farklılıklar kültürel, dinsel, mitolojik kaynaklardan beslenmektedir ve hikâyenin felsefi arka planını etkilemektedir. Bu sebeple epizotları gruplandırmak ve her bir grubu ayrı başlıklar altında ele alarak bu farklılıkların neye işaret ettiği sorusunu sormamız gerekmektedir. Bu soruların bütün cevapları bu çalışmada verilemeyecektir. Ancak sorunun mevcudiyeti bile iki bin yıldır, kültürlerarası seyahat eden bu derin hikâyenin anlam haritasını netleştirmeye yardımcı olacaktır.

İskender'in Doğumu, Yetiştirilmesi, Kişiliği

İskender'in doğumu ve yetiştirilmesi meselesi "Alexander Romance" metinlerinde önemli bir epizottur¹⁷. Hikâyenin entrik yapısında olduğu kadar epik karakterinin oluşumunda da belirleyicidir. Nizâmî'den önce bu konuyu *Şahnâme*'de işleyen Firdevsî, İskender'i, Pers Kralının mevcudiyetinden haberdar olmadığı oğlu gibi gösterir. Bu yaklaşım, doğal olarak, Firdevsî'nin Fars milliyetçisi kimliğiyle uyum içindedir. Bununla beraber, Fars millî hassasiyetinin İskender'in kimliği ve aidiyeti probleminde etki ettiğini söylemek sadece Fars edebiyatı açısından anlamlı olabilir. Oysa yüzyıllar önce kaleme alınan *Pseudo- Callisthenes/ Alexander Romance* metinlerinde de benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür¹⁸. Eserin, Grek, Süryani, İbrani ve V. yüzyılda Anadolu'da kaleme alınan Ermeni nüshalarında İskender'in doğumu ve aidiyeti özel bir çerçeveye ele alınmıştır. Bu metinlerde İskender'in gerçek babasının Phillipos olmayıp Mısırlı kâhin-kral Nectenebos olduğu anlatılır. Bir astrolog olan Nectenebos, kendi ülkesinde ve dış ülkelerde kendisine karşı bir hareketin varlığını sezer. Aynı kehanette Makedonya'da doğacak bir gence tanrıların yardım edeceğini de görür ve gerçekleşecek olan bu kadere aktif olarak müdahil olmak ister. Ülkesini terk edip Pella'ya gelen Kral Nectenebos, çeşitli büyülerle İskender'in annesini etkiler ve onu kendisinin Tanrı Amon'un yeryüzünde büründüğü insan bedeni olduğuna ikna eder. Phillipos'u da aynı telkinlerle etkileyen Nectenebos, aynı zamanda İskender'in doğum zamanını ayarlar. Bu epizot, bir yönüyle, her kültürün İskender'i farklı aidiyetler içinde görmek istediğini ve burada bazı anlam kodları yakaladığını gösterir.

¹⁷ Tarihi bir kişilik olarak İskender'in Makedonya Kralı II. Philippos'un oğlu olduğu açıktır. Bu bilgi, Strabon, Plutharkos, Diadoros, Rufus Curtius gibi antik dönem ve eski çağ tarihçi biyografların eserlerinde mevcuttur. (Örnek olarak bkz: Plutharkos, 2007) Bununla beraber, hem Alexander Romance türü eserlerde hem de İskender-nâme'lerde İskender'in nesebinin tartışılmış olması gerçekten ilginçtir. Doğu edebiyatlarında Firdevsî'nin ortaya attığı İskender'in babasının Ahemeniş Kralı I. Darius/ Büyük Dara olduğu iddiası daha sonra yazılan eserleri de etkilemiştir.

¹⁸ Söz konusu epizotu geniş olarak okumak için şu kaynaklara dikkat çekmek istiyorum. V. yüzyıl Ermenice versiyon için bkz: WOLLOHOJIAN, A. M.(1969)The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthene 4s. New York: Columbia University Press., Grek Süryani versiyon bkz: <http://www.attalus.org> (Er. T. 05.06.2020)

Alexander Romance'ın içeriğinde pek çok unsur muhtemelen MÖ. III. Yy. İskenderiye'ye uzanıyor. Romansın giriş kısmında yer alan Nectanebos'un hikâyesi, *Mısırlı Königsnovelle*'nin bir versiyonu hatta belki de "*Nectanebo Rüyası*" adlı hikâye ile bağlantılı olan demotik bir versiyondur (Stonneman 2019).

Nizâmî'nin bu konuda, eserin giriş mahiyetindeki bölümlerinde de ifade ettiği gibi, araştırmacı tutumunu devam ettirmiş olduğu anlaşılıyor. İskender'in nesebi hakkında tüm kaynakları tetkik ettiğini ve kendince en doğrusunu tercih ettiğini belirtiyor. Nizâmî'ye göre, Rum kaynakları İskender'in nesebinin belirsiz olduğunu kaydetmişler. Şairin söz konusu kaynaklardan¹⁹ öğrendiğine göre, doğum anı gelen kimsesiz bir kadın, bir viranede doğum yaparken ölür. Feylekus da yurtsuz yuvasız bu kadına acıyarak cenazesini kaldırır, çocuğunu sahiplenir. Bu çocuk, daha sonra onun veliahdı "İskender" olacaktır. Nizâmî'ye göre Zerdüş rivayeti ise İskender'in Dara'nın evladı olduğu yolundadır. Burada Firdevsî'nin rivayetinin de böyle olduğu hatırlatılır. Ancak, Nizâmî'ye göre her iki rivayet de asılsızdır. Feylekus, İskender'in babasıdır. Nizâmî'nin bir "koca"dan öğrendiğine göre Feylakus'un sarayında kimsesiz, güzeller güzeli bir kız varmış. Kral, kıza âşık olmuş. Kız hamile kaldığında padişahın emriyle müneccimler toplanmış, çocuğun doğacağı zamanın yıldız haritası çıkarılmış. Onun bir dünya fatihi olacağı, talihinin her savaşa yaver gideceği anlaşılmış (Şaik, 2019:55).

Görüldüğü gibi, Nizâmî, Firdevsî'nin İskender'i Pers tarihine bağlama yaklaşımına katılmamakla birlikte, İskender'in nesebi ve aidiyetiyle ilgili erken dönem Grek, Latin, Ermeni, Süryani metinlerinde de var olan spekülâtif bilgilerin bazılarını eserine taşımıştır.

İskender'in "Kutsal" Kimliği

Alexander Romance'ın ilk bölümlerinde Alexander'ın adeta bir inisiyasyon geçirdiğini görmek mümkündür. Olağanüstü doğumunun

¹⁹ Rum kaynaklarıyla hangi eserlerin kast edildiği belirtilmemiş. Sözlü rivayetler de olabilir. Bugüne ulaşan ve yukarıda zikredilen biyografik kaynakların böyle bir iddiası yoktur. Psedo- Callisthenes'in varyantlarında da İskender'in asıl babası olarak Mısır Kralı Nectenabus'un işaret edildiğini biliyoruz.

ona yüklediği bir misyon zaten hikâyenin başlangıcında çizilmiştir. O Tanrı Amon'un ya da onun kılığına giren kâhinin oğludur. Doğumunda fevkalade bir yıldız haritası gözlemlenmiştir. İskender'in seferleri, hakkında yazılan tüm metinlerin eksenidir. *Alexander Romance*'a göre, İskender'in ilk seferlerinin içinde yer alan Mısır seferi, onun kişisel yükselişini olduğu kadar dünyanın kaderini de belirleyen bir öneme sahiptir²⁰.

İskender'in idealize edilmesi *Pseudo-Callisthenes*'te yer alan Tanrı Amon kehanetiyle başlar. İskender'in Mısır seferinde ilk olarak çölde tek başına yollara düşüp tanrılar vadisindeki Amon tapınağına ulaştığı anlatılır. Büyük tehlikelerle dolu çöl yolculuğunu aç susuz aşan İskender, tapınakta bir vizyon görür. Tanrı, onu kendi oğlu olarak kutsar. Rahipler İskender'i Mısır'ın tanrısı ilan ederler (Wollohjian,1969: 36). Hikâyedeki "Amon" vizyonunun Mısır ve Yunan güneş tanrıları kültüyle bağlantısı açıktır²¹. Bu idealizasyon "boynuz" sembolüyle Doğu kültür ve edebiyatlarına da geçecektir. Mısır tanrısı Amon güneşi temsil eder ve vizyonu boynuzludur. Boynuz kutsiyetinin ilk işaretleri bu antik dönem tanrı kültüründe yatmaktadır. İslamî edebiyatlarda Zülkarneyn'e uzanan yolun ilk merhalesi bu olabilir. Pagan kültürün yetiştirdiği ve gün gelip kendini "tanrı" ilan edecek olan İskender'in İslam kültüründe Zülkarneyn kimliğine doğru açıklanamaz yükselişinin belki "boynuz" kutsalı ile ilişkisi vardır.

İskender hikâyeleri geleneğinin bu epik kolu İskender'i sonunda gök katlarına erdirtir. Süryani versiyonunda, metnin bu yönü açıkça yükseliş imajinasyonu çizmektedir. İskender önce cam bir fanusla okyanus zeminine kadar inerek denizaltı yaşantısını görür. Ardından özel beslenen ve alıştırılan kartalların kanadında gök katlarına kadar yükselir.

İskender'in Amon'un oğlu olarak tanıtılmasında olduğu kadar göğün dördüncü katına yükselişinin romansta işlenişinin temelinde

²⁰ Bu bölümün oldukça geniş yer aldığı Ermeni versiyonun İngilizce tercümesi için bkz: WOLLOHOJIAN, A. M.(1969).*The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*. New York: Columbia University Press.

²¹ Geniş bilgi için bkz: Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma. Çev. Suat Kemal Anı, Ankara: Dost Kitabevi.*

İskenderiye ekolünün, Ptolomiaos'ların rolü olmalıdır²². Amon'un Yunan panteonundaki karşılığı Zeus'tur. Bu tanrı güneşi temsil eder. Hikâyeye göre İskender, dördüncü katta melekler tarafından durdurulur, daha ileri gitmesine müsaade edilmez²³. Bu katın Ptolomiaos/ Batlamyus kozmogonisinde güneşe ait olarak kabul edildiğine dikkat çekmek isterim.

İskender'in Mısır'da kurduğu İskenderiye şehri onun adını taşıyan en önemli şehirlerden biridir. Bu şehirde *Serapis* tapınağını kurması anlatılır. Bu, olağanüstü motiflerle donanmış bir epizottur. Söz konusu tapınak ve şehrin inşasıyla ilgili anlatılanlar yine İskender'in kutsal özelliklerine işaret eder (Wollohjian 1968: 52-54).

İskender'in doğumunda "kartal" ve "yılan" motifleri karşımıza çıkmaktadır. Hikâyenin bu faslında İskenderiye şehrinin tam merkezinin bulunması ve Serapis mabedinin kurulmasında da "yılan" yine dikkat çeken bir motiftir.

Nizâmî de İskender'i doğumundan itibaren kutsallıkla ilişkilendirmeye başlar. *Şerefname*'de de kutlu yıldızlar altında doğum motifi vardır. Ayrıca, kutlu bir zafer niyetiyle tutulan tüm fallar İskender'i işaret etmektedir. O ilahî bir misyonun taşıyıcısıdır, nitekim çıktığı seferler onu nihayet Allah'ın elçisi olmaya götürmüştür. İskender, dünyayı ikinci kez, peygamber kimliğiyle, ilahî bir görevle dolaşır.

²² Alexander Romance geleneğinde Mısır İskenderiye ekolünün önemli bir rolü vardır. İskender'in ölümünden sonra sahip olduğu toprakları paylaşan komutanlarından biri olan Ptolomiaos'un İskenderiye merkezli olarak kurduğu devlet hepsi aynı adı taşıyan hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Bu hanedanın dünya kültür ve medeniyeti açısından taşıdığı rol çok büyüktür. Bugün klasik Türk edebiyatının arkaplanındaki kültür atlasında Batlamyus kozmogonisinin önemini biliyoruz. Batlamyus/Ptolomiaos Helen- Mısır kültürüyle oluşan İskenderiye ekolünün önemli bir ismidir ve söz konusu hanedana mensuptur. (M. G)

²³ Söz konusu epizota yer veren orijinal metinler için bkz.: STONEMAN, R. (1991), *The Greek Alexander Romance*. Penguin UK STONEMAN 2019 *The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks*, Princeton University Press, Princeton-Oxford. WOLLOHOJIAN, A. M.(1969)*The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*. New York: Columbia University Press., Grek Süryani versiyon bkz: <http://www.atalus.org> (Er. T. 05.06.2020)

İskender'in Dünyayı Keşfi ve Hikâyesinin Arka Planında İşlenen Teolojik, Mitolojik, Felsefi Unsurlar

Büyük İskender'in seferleri yalnızca bir savaş anlatısı değildir. *Alexander Romance*'ta ve *İskendernâme* metinlerinde ana epizot grubu, seferlerin arka planında kültür ve medeniyet tarihine dair çok şey taşır. Doğuya doğru dünyayı fetheden İskender'in seferleri anlatılırken fark edilmesi gereken en önemli husus, merkezinde Aristo'nun olduğu dünya bilgisi, felsefi unsurlar, metafizik ve teolojik dokudur.

Romansın Süryani versiyonunda, İskender'in Aristo ve annesi Olimpias ile mektuplaşmaları büyük yer tutar. Bu mektupların asıl konusu İskender'in seferleri boyunca gördüğü yerler, karşılaştığı inanılmaz olaylar, olağanüstü varlıklar, tuhaf hayvanlar ve insan topluluklarının anlatımıdır. Çoğu kez yan hikâyeler olarak da metne eklenen ana çerçevesi itibarıyla "Acaibü'l-mahlûkât" türü eserlerin muhteva özelliklerini gösteren bu bölümler İslam kültüründe Aristo'dan gelen eserlerin alımlanışına çok önemli bir örnektir. Coğrafya bilgisi, "kozmoji", "yedi iklim" bölgesi, hayvanlar ve Acaibü'l-mahlûkât'larda da yer alan fantastik unsurlar bu antik ve geç antik dönem eserlerinden İslam medeniyetine taşınmıştır.

Öte yandan hikâyesinin bu ana epizot grubu, dinler tarihi açısından okunabilecek anlatılarla doludur. *Alexander Romance*'ın İbrani versiyonu, Süryani versiyonuyla benzeşmektedir. Ancak bazı özel ilavelerle Yahudi dini kabulleri hikâyeye taşınır. İskender'in seferleri esnasında Kudüs'e gelmesi, aralarında ihtilaf bulunan iki Yahudi kabileye hakemlik edip Samirî kabilesini haklı çıkarması, Süleyman tahtı ve mabedi gibi epizotlar diğer varyantlarda bulunmaz.

Talmutik edebiyat da İskender'in efsanevi hikâyeleriyle doludur²⁴. Pentateuch²⁵ yorumlarına ait kaynaklarda İskender anlatıları yer alır. Babil ve Filistin orijinli tomar nüshalar iki ana kaynağı oluşturmaktadır.

²⁴ Alexander Romance'in İbrani versiyonu ye erken dönem Yahudi anlatılarında Büyük İskender'in imajına dair geniş bilgi için bkz: KAZİS, İsrail (1962).The Book of the Gestes of Alexander of Macedon (Safer Toledot Alexandros ha- makdoni). Cambridge MA. The Mediaeval Academy of America, Ayrıca İbrani kaynaklarında aynı konunun benzer işlenişine dair anlatılardan alıntılanan bir örnek pasaj şöyledir:

*Sanballat saw his opportunity and abandoned the cause of Darius. Coming with a large number of his own subjects at the beginning of the siege of Tyre [!], Sanballat put himself and his province under Alexander's rule. (322-23) To the pleased king, Sanballat successfully presented his petition for a temple on Mount Gerizim, stressing the advantage of splitting the loyalties of the Jews, who had been troublesome to the kings of Assyria. (324) Thereupon, Sanballat built the temple and appointed Menashsheh as high priest. (325) Nine months later, Sanballat died. At that point, Alexander, having taken Gaza, was ready to march on Jerusalem. 5 There is a lacuna in (326) Yaddua' was terrified: how could he invincible king? He proclaimed a day of sacrifice and begged God for protection. night, God spoke to him in a dream, telling and to decorate the city with wreaths and out to meet Alexander; the people should and the priests should wear their vestments; them. (328) Yaddaa', overjoyed, reported divine message and carried out the instructions (5.329) As Alexander drew near, Yaddua' people went out to meet him in a procession and different from that of other nations.6 and Syrians7 accompanying Alexander thought Jerusalem over for plunder and would death. (331) Instead, Alexander, impressed by marchers and their clothing, made obeisance8 name inscribed on the golden plate on the 6 See Shaye Cohen, "Alexander and Jaddus according view.. Delighted, the Jews greeted the king; the gentiles were astonished. (333-35) Alexander explained his astounding act of obeisance: it was not directed at Yaddua' but at the high priest's God. Alexander further explained that in a dream, while still in Macedonia, he had seen, the high priest in the same vestments and had heard him deliver an exhortation to go invade the Persian empire. (336) Alexander entered Jerusalem, presented a sacrifice to God under the direction of Yaddua', and displayed respect to the priests. (337) On being shown the book of Daniel and its prediction that a Greek would destroy the Persian empire,9 Alexander delightedly assumed he was that Greek. The next day, he told the Jews to ask for whatever they wanted. (338) The high priest requested that the Jews should live by the Torah and should be exempt from tribute in the Sabbatical year. The king consented. The Jews also asked that the Jews in Babylon and Media should live by the Torah, and again he consented. (339) He invited Jewish volunteers to join his army, promising that they could observe the Torah. Goldstein, J. A. (1993, January). Alexander and the Jews. In *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* (Vol. 59, pp. 59-101). American Academy for Jewish Research.*

²⁵ Tevrat'ın ilk beş kitabı

Bu kaynaklar Talmutik literatürde tespit edilen epizotların varoluşunu açıklar mahiyettedir. Bu epizotlar şunlardır:

İskender'in Kudüs ziyareti.

Yahudiler arasındaki tartışmaya İskender'in hakem olması.

İskender ve Güney bölgesinin büyükleri.

İskender'in karanlıklar ülkesine yolculuğu.

İskender ve Amazonlar (kadın hükümdarlar).

İskender Eden'da (Babil kapısında)²⁶.

İskender'in göklere seyahati.

İskender'in denizler dibine seyahati.

İskender ve Kral Kazia.

İskender'in Yeremya'nın kemikleri bulması.

İskender'in Süleyman tahtına oturması.

Burada, eski kaynaklara atıfta bulunurken Yahudi kaynaklarını da zikreden Nizâmî'nin bazı motif ve epizotları dönüştürdüğünü görmek mümkündür. İskender'in Kabe'ye gitmesi epizodu ilk defa Nizâmî'de yer alır:

(...)

Dünya merkezine basmıştı ayak

Âlem merkezindenamber saçarak

Çarkın pergarı tek merkez noktayı

Dolaştı ziyaret etti Kâbe'yi

Tavaftı olduğu gibi bitirdi

Kâbe halkasını ele getirdi

Öperken Kâbe'nin kapılarını

Yürekten andı büyük tanrıyı (Şaik ve Guluzâde,1019:174)

Bu motif, kanaatimize göre, her kültürde "kutsal" değerler üstlenen İskender'in Doğu kültürlerinde Zülkarneyn'e doğru gidişinin göstergesidir.

²⁶ Bkz: KAZİS, İsrail (1962).The Book of the Gests of Alexander of Macedon (Safer Toledot Alexandros ha- makdoni). Cambridge MA. The Mediaeval Academy of America,

Bu bağlamda Yahudiler arasında yaygın olan gizli ilimlere, kabalacılığa ve simyacılığa dikkat çekmek istiyorum. Nizâmî, simya üstadı olan Kıpti Mariye'nin hikâyesini bir yan anlatı olarak mesneviye taşır. Burada anlatılanlar büyük oranda okült izler taşınmaktadır. Bu tipte bilgilerin kaynağını da Aristo'ya atfedilen bazı eserlerde sorgulamak mümkündür. Pseudo-Aristoteles²⁷ denilen metinler içinde İslam dünyasında en tanınmışlarından biri siyasetnamelere de etki eden "Sekretus- Sekretarum" adlı kitaptır. Kitabın orijinal Yunanca nüshası mevcut olmayıp Arapçaya *Sirru'l- Estrar* adıyla çevrilmiştir. Belki de tercüme olmayıp Aristo'nun adı kullanılarak yazılan eserlerden biridir. Kitabın İskendernâme ve Alexander Romance türü eserler açısından en önemli noktası Aristo ve İskender arasındaki mektupları içermesidir. Hikâyedeki Mariye'nin simyacılığı Aristo'dan öğrenmiş olması aynı kanala işaret eden bir ipucu olarak okunabilir.

Nizâmî'nin Mariye hikâyesi, ilim talibi bir genç kızı anlatır. Ülkesi düşman işgaline uğramış bir prenses olarak yaşadıklarından şikâyetçi olarak İskender'den yardım istemeye Yunan topraklarına gider ve burada Aristo'yu öğrencilerine ders anlatırken görür. Bu andan itibaren esas geliş niyetini unutarak kendini Aristo'nun hizmetine adar. Ondan çok şey öğrenir, bilhassa gizli ilimlere meraklıdır ve simya alanında eşsiz bir hüner kazanır. Artık tılsımla değersiz metalden altın elde etmektedir. Ülkesine döndüğünde sınırsız servet sahibi olur. O ülkede artık herkes zengindir. Atların nalları, köpeklerin zincirleri altındandır.²⁸

Nizâmî, bu hikâyenin yer aldığı *İkbalnâme*'de artık İskender'i dünya fâtihi konumundan farklı bir noktaya çekmektedir. İlk kitapta İskender, sırf elde etmek isteğiyle dünyayı baştan başa geçerken, ikinci kitapta ise dünyayı anlamının peşindedir. *Alexander Romance*'ın versiyonlarında yer alan, İskender'in gök katlarına ulaşması ve okyanusların dibini görmesi epizotları Nizâmî'de doğrudan yer almaz. Ancak İskender, peygamberlik davasıyla sefere çıkarak kuzeye, karanlıklar ülkesine dek ulaşır.

²⁷ Bkz: Weinberg, B. (1953). From Aristotle to Pseudo-Aristotle. *Comparative Literature*, 5(2), 97-10., Thom, J. C. (2014). *Cosmic Order and Divine Power: Pseudo-Aristotle, On the Cosmos*. Mohr Siebeck.

²⁸ Kıptî Mariye'nin hikâyesi için bkz: Şaik, Guluzade (2019) Nizâmî Gencevî İskendernâme: Şerefnâme İkbalnâme, İstanbul: Zengin Yayıncılık, sf. 382-389.

Bu anlamda İskendernâmeleri romanslara en çok yaklaştıran acayip varlıklarla dolu anlatımlar Nizâmî’de sınırlıdır.

Nizâmî, karanlık ülkesi seyahatini de bu türdeki eserlerde nazaran daha muhtasar tutar. “Ab-ı hayat”ı aramak üzere yol alan İskender’i anlatan ilgili epizotlar genellikle “acaibü’l-mahlûkât” motifleriyle doludur. Oysa Nizâmî’de böyle yan hikâyeler yoktur. Ölümsüzlük arayışından eli boş dönmesi kısaca anlatılır. İskender burada bir melekle karşılaşır. Melek ona pul kadar bir taş verir. Döndüğünde İskender bu taşı tartıya koyar ancak dağlar gibi kayalar bile o taşın ağırlığını tartamaz. Bir âlim, ona bir avuç toprağın o taşı tartabileceğini söyler. Birinci kitaptaki karanlık ülke “ab-ı hayat”ı böyle kısaca ele alınırken ikinci kitapta “karanlık” bir kere daha karşımıza çıkar. *İkbâl-nâme*’de İskender, karanlık ülkesine bir peygamber olarak, nübüvvet ışığını taşıyarak gider. Şair bu ikinci karanlık seyahate daha fazla yer ayırmıştır. Buradaki tek olağanüstü anlatım ise Ye’cüc’ler ve onlara karşı yapılan settir. Karanlık ülkesine seyahat anlatısının epizotları şöyledir:

1. İskender’in ordusuyla karanlık topraklarda yol alırken karşılaştığı tuhafıklar ve aldığı önlemler.
2. Sulara erimiş gümüşün, civanın karıştığı akarsular ve İskender’in bu suyu kullanmak için aldığı tedbirler.
3. Bu ülkede gördüğü insanların Ye’cüc kavmine karşı İskender’dan yardım istemesi. İskender’in bir set inşa etmesi (Bu bölüm kısaca geçirilmiştir).
4. Sosyal adaleti hayatlarına yerleştirebilmiş olan örnek insanların şehri.

Acayip şehirlere dair anlatımların bir yönü İskender’in şehirler kuran bir hükümdar olmasını vurgular. *Pseudo- Callisthenes’de* İskenderiye’nin kuruluşu önemli bir yer tutmaktadır. İskendernâme metinlerinde de İskender’in şehirler inşa eden vasfı yer bulur. Nizâmî de İskender’in bu yönünü ele almıştır:

*Bu dünya yüzünü eyledi âbâd
Dünyayı gezerken döndü her yana
Eyledi çok büyük şehirler bina
Hind’den başlayarak Yunan’a kadar*

*Her yerde yaptırdı büyük şehirler
 Semerkant şehrine o verdi ziver
 Cend'i de yaptırmış Büyük İskender
 Heri de yadigâr kalmıştır ondan
 Var mıdır böyle bir memleket kuran
 Derbend'i diyorlar İskender kurdu
 Akıyla o şehre büyük set vurdu
 Bulgar şehrini o etti ber- karar
 O şehrin adıdır aslında bün-kar
 Bağlayıp dağları birbirine
 Ye'cüc hisarını o çekti yine
 Çok bina salmıştır bunlardan başka
 Onları saymakla çatmaz ki başa (Şaik 2019: 48-49)*

Nizâmî'de birinci kitapta ab-ı hayat'ı ikinci kitapta ise Ye'cüc settini anlattığı iki tane karanlık ülke seferi vardır. *İkbalnâme'*de yer alan ikinci karanlıklar ülkesi anlatımından sonra İskender'in seferleri artık sona erer. İskender'in "yedi filozof"la sohbeti faslı başlar. İskender'in etrafına topladığı Erestu (Aristoteles), Valis, Belinas, Sokrat, Ferfuriyus (Porphyrius), Eflatun (Platon) ve Hürmüz gibi filozoflarla dinî ve felsefî içerikli bu sohbetleri eserin felsefî arka planını oluşturur. Sohbet meclisinde bütün İskender hikâyelerinin ekseninde var olan "dünya bilgisi", "ahlak felsefesi", "siyaset felsefesi" ve dinî konuları tartışılır.

Nizâmî'de önemli bir yer işgal eden "yedi filozof", İslam dünyasında Yunan felsefe okulunun etkilerini daha yakından görmemizi sağlar. Nizâmî'den sonra da kaleme alınan İskendernâme türü eserler aynı şahıs kadrosunu taşır. Bunu hikâyenin içinde bir detay, dolgu malzemesi gibi kabul edemeyiz. Bu, İskender hikâyeleri geleneğinin taşıdığı önemli bir kültür kanalıdır. *Pseudo-Callisthenes*'in ilk metinlerinden itibaren karşımıza çıkar. Romanslarda da Alexander'ın hocası ile mektuplaştığı ve

tartıştığı görülür. İskender- Aristo mektuplaşmaları İskendernâmeler de de sohbetler “sual- cevap” kurgusuyla karşımıza çıkar²⁹.

Pseudo Callisthenes’in Grek ve Süryani versiyonunda ortak epizot, İskender’in Hindistan seferi esnasında görüştüğü, İskendernâme metinlerinde “Brehmen” olarak adlandırılan “gymnosophist”lerle olan sohbetin anlatıldığı bölümdür. Bu bölümde yine İskender’in hocası Aristo’ya yazmış olduğu bir mektuptur. Mektup, “Kral Alexander, öğretmeni Aristo’yu selamlar” sözleriyle başlar, yüksek tepelerdeki mağaralarda dünyadan tamamen tecrit şekilde yaşayan çıplak gymnosophistlerle yapılan görüşme anlatılır. Bunlar “barbar dili” konuşmaktadır.

Nizâmî’nin “İskendernâme”sinde “Brehmen” motifi olmamakla birlikte İskender’in meclisine kabul edilen Hintli filozof metinde yer alır. Hikâyenin bu noktasında İskender, nübüvvet mertebesine kadar yükseldiğinden Hintli filozof, diğer metinlerden farklı olarak, kendisi İskender’den feyz alır³⁰.

Onlara dünyaya ve hayata dair sorular yöneltir ve cevapları oldukça beğenir. Sonunda onları ödüllendirmek için ne isterlerse vereceğini söyler. Doğu’nun ve Batı’nın hükümdarı olarak dünyanın tüm hazineleri elindedir. Gymnosophistler, ondan “ölümsüzlük” isterler. Bu talep, İskender’i sarsar, “ölüm” ve “ölümsüzlük” üzerine düşünmeye başlar.

Nizâmî’de, Aristo tarafından felsefe ve bilim dersleriyle yetiştirilen İskender’in ilim ve marifette mertebeleri aştığı ve filozof karakterinden nübüvvet makamına kadar yükseldiği anlatılır.

*Yirmi yedi yaşa varınca yaşı
Peygamber olarak yükseldi başı
İskender o gün ki peygamber oldu*

²⁹ Yazma Eserler kitaplığında İskendernâme metinlerinden bağımsız olarak İskender-Aristo mektuplaşmalarına numune teşkil eden bir pendnâme bulunmaktadır. “Aristotalis Hakîm’in İskender’e Gönderdiği Pend-nâme” adlı metin, Pseudo-Callisthenes anlatılarının bir unsurudur. İsmail Avcı tarafından 11 nüshası tespit edilerek yayınlanmıştır: AVCI, İ. (2019) Aristo’nun İskender’e Nasihatleri ve İskendernâmelere Yansımaları, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Ahmedî Sempozyumu Bildirileri*.

³⁰ İskender’in Hintli filozofla söyleşmesi için bkz: Şaik 2019: 413-420.

*Onun tarihine nakış vuruldu
Dine yol gösteren bir hikmet oldu
Dünya da mübarek devlet oldu
Din için etti çok deliller icat (Şaik 2019:48)*

Çift Boynuz Meselesi: İskender, Zülkarneyn midir?

Nizâmî, İskender'i, eserin ikinci kitabı olan *İkbâl-nâme*'de peygamber makamına taşısa da onun Kehf suresinde anılan "Zülkarneyn" olduğuna dair açık bir iddiada bulunmaz. Bununla beraber, "iki boynuz" hikâyesini tartışır, onun "iki boynuzun sahibi" oluşuna dair duyduğu rivayetleri, yaptığı okumalardan edindiği bilgileri sayar:

*İki "kern" sahibi koymuş namını
Çünkü Şarktan Garptan almış kâmunu
Diyorlar ki çift örgüsü varmış
Onu da sırtına daim atarmış
Diyorlar, görmüşmüş böyle bir rüya
Günden iki kerni almışmış güya
Bir başka rivayette diyorlar yine
İskender yaşamış iki kerine
Dünya filozofu Ebu Meşer de
Üluf ad koyduğu meşhur eserde
Yazar ki İskender öldüğü zaman
Yunanlar onu çok sevdiklerinden
Çizdiler kağıda resmini hemen
Onun suretini nakşeden ressam
(...)
Çizmişmiş yanına bir çift de heykel
Sağ yanda bir güzel solda bir güzel
Heykelin başında bir çift de geşenk
Boynuzlar çizmiş ressam renk renk
Bunları görerek bir hayat şinas
Bir çift melek ile eylemiş kıyas
(...)
Bu resmi seyreden her diyar
Rumlu üstadları alkışlamışlar*

*Araplar bu resmi seyrediyorken
Değişik salmışlar onları sehven
İskender bilmişler o günden beri
Boynuzlu çizilen melekleri
Ondandır şüpheye düşmüş Araplar
Zülkarneyn lakabı almış İskender
(Şaik 2019: 370-371)*

Nizâmî'nin hikâyesini daha da ilginç kılan şey, hiçbir İskender hikâyesinde görülmeyen bir motifi eklemesidir. Bu bölümde anlatılanlar, "Kral Midas" efsanesinin bir uyarlamasıdır.

İkbâl-nâme'de yer alan, "İskender'in Berber ile Ahvâlâtı"(sf.370) adıyla çevrilen bölümde anlatılan hikâye şöyledir: İskender'in iki büyük kulağı (boynuz gibi) varmış. Bu yüzden kulaklarını bir kın gibi saran boynuzlu taç giymiş.³¹ Kralın berberi bu sırrı ömür boyunca saklamış, ancak, berber ölüp de yerine yenisi gelince sır konusu bir kez daha gündeme gelmiş. İskender, yeni berberi ölümle tehdit ederek kulakları hakkındaki gerçeği gizlemesini istemiş. Sırrı taşımakta zorlanan berber, çareyi bu ağır sırrı bir kuyuya açmakta bulmuş. O kuyunun yanında yetişen kamışlardan bir ney yapıldığı zaman ise neyin sesi İskender'in kulaklarının sırrını ifşaya başlamış.

Bu hikâye bizim "Kral Midas'ın kulakları" diye bildiğimiz efsanedir. Nizâmî'nin İskender'i Zülkarneyn'le değil de Kral Midas efsanesiyle bağdaştırması gerçekten ilginç bir tasarımdır.³²

Üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer ilginç detay, Kral Midas efsanesinin pek çok noktada İskender'in hikâyesiyle kesişmesidir. Onun İskender'in tılsımlı düğümünü bir kılıçla keserek çözdüğü Gordiom'un oğlu olması ve onunla ilgili anlatıları nakledenlerden birinin, İskender'in hayatını anlatan antik dönem biyografı Plutharkos olması gerçekten

³¹ Nizâmî'nin bu anlatısı gerçekten çok ilginçtir. Zira günümüzde ortaya çıkan arkeolojik buluntular arasında yer alan İskender'e ait olduğu tespit edilen bir sikkede İskender, bu tarif edilen tacı giymektedir. Tabi bundan uzun kulaklı olduğu sonucu çıkmaz. Antik çağda pek çok kral ve tanrı tasvirinde boynuzlu bir başlık vardır. Çift boynuzun bu derece önemli olması Zülkarneyn'in Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'teki anlatılarıyla birleşince ortaya Zülkarneyn konusunu daha karmaşık hâle getiren bir tablo çıkmaktadır.

³² Hikâyenin tamamını okumak için Bkz: age. sf 370-372

ilginçtir. Fakat söz konusu efsaneye ait motifin Nizâmî tarafından uyarlanması daha da enteresan, zira bu hikâye, Helen karakterli bir Anadolu efsanesidir.

Aşağıda Azra Erhat'ın "Mitoloji Sözlüğü"nden alıntılanan parçadaki ayrıntılara dikkat çekmek istiyorum.

Midas

Midas efsanede olduğu kadar tarih ve arkeoloji kaynaklarında da adı geçen bir Phrygia kralıdır. Phrygia'da bulunmuş birçok anıtlar bugün de onun adını taşır, birçok efsane ve masallar anısını yansıtır. Bu efsanelerin hepsi bölgeye özgü nitelikte ve Ana Tanrıca Kybele'nin kültüyle ilgili görünmektedir. Herodot'a göre Midas, Phrygia'nın birinci kralı ve Gordium'un kurucusu sayılan Gordias'ın oğludur. Gordias'ın Ana Tanrıca ile birleşmesinden, doğduğu söylenen Midas büyüyünce Kybele'nin başrahibi olmuş ve tanrıçanın Pessinus'taki büyük tapınağını kurmuş. Midas'ın ilişkisi yalnız Kybele ile de değildir, Kybele gibi Anadolu toprağına özgü şarap tanrısı Dionysos'a da yakından bağlıdır.

Midas üstüne anlatılan efsanelerin hepsinde bu Phrygia kralı Dionysos'un bağışladığı nimetlerden fazlasıyla pay almış, tanrının peşinden giden alaya karışmış, sırlarına ermiş, yoluna baş koymuş ve bölgesel törelerini savunan bir kişi olarak canlandırılmaktadır. Bu efsanelerin yalnız Phrygia'yı değil, Lydia ve Karia gibi Ege'nin geniş bir bölgesini kapladıkları da dikkati çeker.

(....)

Efsanenin devamında Midas, Tanrı Apollon'u kızdırır:

Apollon (...) Midas'tan da ödünü almış: Kralın kulaklarını uzatıp uzatıp eşek kulağına çevirmiş. Midas eşek kulaklarını Phrygialıların siori külahı altında bir süre gizlemiş olsa gerek, berberi olmasa, belki sonuna dek gizleyebilecekti, ama her gün saçını, sakalını tıraş eden berber görmüş eşek kulaklarını, kimseye açmadığı bu sırdan kurtulmak için toprağına bir delik kazmış ve içine eğilerek, "Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır" diye fısıldamış. Ama kazma vurduğu yerin çevresinde o saat otlar, kamışlar bitmiş, bunlar yel estikçe dile gelerek, "Midas'ın

kulakları eşek kulaklarıdır” diye yankılanmaya başlamışlar”(Erhat 1996:264)

Hikâyenin Sonu ve İskender’in Dünyaya Bıraktığı Miras

İskender hikâyelerinin sonu haliyle birbirine benzer. Hakkında yazılan ilk epik eser olan Pseudo Callisthenes’ten itibaren tüm metinlerde İskender’in, “dünyaya sahip olma”, “dünyanın tüm sırlarına vâkıf olma”, “evrenin son sınırlarına ulaşma”, “hayatın sınırlarını zorlama”, “ölümü yenme” şeklinde adlandırabileceğimiz motifleri görürüz. İskender’in “imkân”ın sınırlarını zorlayan bu yoldaki mücadelesi İlahi takdirin karşısında insanın acziyetini gösterir şekilde sonlanır. İskender, ölümsüzlüğü elde edemez, gök katlarını aşamaz, dünyanın son sınırına varamaz.

Alexander Romace’da hikâye İskender’in kartal sırtında göğe yükselmesi, cam fanusla deniz dibine girmesi, donanmasını ikiye bölerek iki zıt yöne doğru seyahat ederek dünyayı çevreleyen denizi aşması gibi epizotlar vardır. Bununla beraber, İskender’in tüm emellerine ulaşmadan öldüğü de ele alınır.

İskendernâme metinlerinin çoğunda yukarıda sayılan epizotlar mevcuttur. Nizâm’de İskender, dünyayı ilim ve marifet yoluyla keşfetmiş kabul edilir:

*Pak olan o vücut ulu tacidâr
Yerleri taksime verince karar
Dünyaya gelmeden evvel haç-perest
Çizdi bu dünyada haç gibi bir hat
Aynan bu dört bucak Atlâsî hatla
Hendesi ölçüyü geçirdi ele
Dört bucak üstüne bir de artırdı
Bu dokuz feleğe beş sıra vurdu
Bir muhı uzanmış şimali kutba
Bir kökü uzanıp gitmiş Cenuba
İpinin bir ucu Maşrika çatmış
Diğeri Mağrib’e kol kanat atmış
Dünyada bu ende,uzunda böyle
Yüce bir bârigâh kimde var söyle*

*O gün ki sitedi gezsın dünyayı
Ölçmeye başladı evvel her yanı (Şaik 2019: 48-50)*

Mesnevinin sonunda İskender'in ve yedi büyük hekimin rüzgârlarının sonu tek tek ele alınır. İskender'in vasiyeti açıklanır.

İskender'in dünyaya bıraktığı somut miras, kurduğu şehirlerdir. Bir kısmı kendi ismini taşıyan bu şehirlerin sayısının yirmi civarında olduğu söylenir. Nizâmî de İskender'in portresini bir dünya fâtihi olarak çizerken sadece fethettiği ya da üzerinden geçip gittiği değil, bizzat kurduğu şehirlere dikkat çeker:

*Bu dünya yüzünü eyledi âbâd
Dünyayı gezerken döndü her yana
Eyledi çok büyük şehirler bina
Hind'den başlayarak Yunan'a kadar
Her yerde yaptırdı büyük şehirler
Semerkant şehrine o verdi ziver
Cend'i de yaptırmış Büyük İskender
Heri de yadigâr kalmıştır ondan
Var mıdır böyle bir memleket kuran
Derbend'i diyorlar İskender kurdu
Aklıyla o şehre büyük set vurdu
Bulgar şehrini o etti ber- karar
O şehrin adıdır aslında bün-kar
Bağlayıp dağları birbirine
Ye'cüc hisarını o çektı yine
Çok bina salmıştır bunlardan başka
Onları saymakla çatmaz ki başa (Şaik 2019: 48)*

Sonuç

İskendernâme metinleri son derece zengin ve derin kültürel dokuya sahiptir. Tarih, coğrafya, zooloji, yıldızlar bilimi, mitoloji, dinler tarihi ve her çeşit ansiklopedik bilgi bu metinlerde gömülü durur. Bu tür eserlerin neredeyse tamamında, kendi çağlarının ilim müktesebatının sınırlarını zorlayan bilgiler de vardır; masallardan, destanlardan, mitoslardan çıkan fantastik unsurlar da.

İskender hikâyelerinin Doğu ve Batı edebiyatlarının pek çok türüne ve eserine doğrudan ve dolaylı etkisi vardır. Dünya edebiyatlarında pek çok motif ve alegorinin altında İskender hikâyelerinden doğan unsurlar olduğunu günümüz araştırmaları ortaya koymaktadır. .

İskender'in hakkında yazılan kronikler, Miladi ilk yüzyıldan itibaren tarih, coğrafya ve biyografi türündeki eserlerle oluşmaya başlar. İlk epik karakterli metin ise MS. IV.-V yüzyıllarda kaleme alınmış, temelinde İskender'in kâtibi Callisthenes'in kaleme aldığı notlar olduğu düşünülen, ancak orijinal metin olmadığı ve sonunda İskender'in ölümünü de konu ettiği için (Callisthenes daha önce ölmüştür) Pseudo- Callisthenes denilen ve çeşitli dillerde varyantları olan bir metindir.

"Alexander Romance" türü de pek çok nüshası ve farklı dillerde varyantı olan bu metinden doğmuştur. Grek, Latin, Süryani, İbrani, Ermeni versiyonları geç antik dönemde; Avrupa dillerinde yazılanlar ise Doğu edebiyatlarındaki benzerleriyle aşağı yukarı aynı zaman diliminde kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada, kültür tarihi açısından çok zengin bir kaynak olan hikâyenin en erken metinlerine ulaşmaya çalışıldı. Mesnevilerde karşımıza çıkan, izah etmekte zorlandıkça "sembol", "alegori" terimleriyle tanımladığımız pek çok unsurun açılımı bu erken dönem eserlerinde karşımıza çıktı. Alexander Romance türü eserlerin Doğu ve Batı edebiyatlarındaki en eski metinlerinin İngilizce tercümeleri mevcuttur. Bu çalışmada Nizâmî'nin "İskendernâme"si "Alexander Romance" metinlerinin İngilizce tercümeleriyle karşılaştırmalı olarak ele alındı. Çalışmada, eserlerin genel mahiyeti, ana epizot grupları bazında ele alınırken, hikâyenin kültürel dokusunu oluşturan edebî, felsefî, destanî, dinî, mitolojik unsurlara da özel bir önem atfedilmiştir. Ancak, burada karşılaştığımız meseleler bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu sebeple çalışmanın bir diğer hedefi, hikâyenin, geniş anlamda kültür ve edebiyatımıza etki eden yapısına ve buradan doğan unsur ve motiflerin kökenlerine dair yeni sorular üretmektir.

Kaynakça

AKDOĞAN, Y. (2012), *Ahmedî İskendernâme*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

- ARSLAN, Ahmet (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- AVCI, İ. (2019) Aristo'nun İskender'e Nasihatleri ve İskendernâmelere Yansımaları, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Ahmedi Sempozyumu Bildirileri.
- AVCI, İ. (2013), Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernâme'si, B. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı.
- AYÇİÇEĞİ, B. (2018), *Behiştî Ahmed'in İskender-nâme'si* (İnceleme-Metin), Kültür ve Turizm Bakanlığı. Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (E.T.20.11, 2020).
- AYIK, Hasan (2005), Felsefi Kavramların Oluşmasında Farabî'nin Rolü, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, cilt: IV, sayı: 7-8, s. 77-94.
- AYDINLI, O. (2007), Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezilî Düşünceye Etkisi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 7-33.
- BAYRAKDAR, Mehmet(1997), *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara: TDV Yayınları.
- BERG, B. (1973), An Early Source of the Alexander Romance. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 14(4), 381-387.
- BROWN, T. S. (1949), Callisthenes and Alexander, *The American Journal of Philology*, 70(3), 225-248.,
- BUDGE, E. A. W. (1889), *The History of Alexander The Great, Being The Syriac Version of The Pseudo-Callisthenes*, The London University Press.
- CEVİZCİ, A. (2010), *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a* (2. Basım). İstanbul: Say Yayınları.
- COPELSTON, F. (1990), *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi* (1. Cilt). (Çev: A. Yardımlı) İstanbul: İdea Yayınları.
- DİODORUS Siculus (1963), *Library of History*, Volume VIII: Books 16.66-17. Translated by C. Bradford Welles, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- DOUFIKAR-AERTS Faustna C.W. (2012), King Midas' Ears On Alexander's Head: In Search Of The Afro-Asiatic Alexander Cycle 61- 81.The Alexander Romance İn Persia And The East, *Barkhuus Publshung & Groningen University Library*.

- ERBSE, H. (2010). Xenophon's Anabasis. *Oxford Readings in Classical Studies*, 476.
- ERHAT, Azra (1996), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- FREEMAN, C. (2003), *Mısır, Yunan ve Roma*, Çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi.
- HAMMOND, N. G. L. (1993). *Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's 'Life' and Arrian's 'Anabasis Alexandrou'*. Cambridge University Press.
- HAMILTON, J. R. (1973), *Alexander the Great*. University of Pittsburgh Press.,
- GOLDSTEIN, J. A. (1993, January). Alexander and The Jews. In *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* (Vol. 59, pp. 59-101). American Academy for Jewish Research.
- KAYA, MAHMUT(2000) Büyük İskender, TDV. İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskender#1>
- KAZİS, İsrail (1962).The Book of the Gestes of Alexander of Macedon (Safer Toledot Alexandros ha- Makdoni). *Cambridge MA. The Mediaeval Academy of America*.
- KUT, Günay (2012), *Acaibü'l-Mahlukat ve Garayibü'l-Mevcutat*, İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı.
- MARZOLPH, U. (2012), The Creative Reception Of The Alexander Romance In Iran. *Foundational Texts Of World Literature*, 69-83.
- NETTON, I. R. (2012), *The Alexander Romance in Persia and the East*, Barkhuis.
- PETERS, F. E. (1968), *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islam*, New York University Press.
- PLUTARKHOS (2007), *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Alfa Yayınları.
- RITTER, Hellmut (2011), *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları,
- ROMM, J. (Ed.). (2005). *Alexander the Great: Selections from Arrian, Diodorus, Plutarch, and Quintus Curtius*, Hackett Publishing.
- RUFUS, Q. Curtius (2005), *The History of Alexander*. Penguin UK.
- RUSSELL, Bertrand (2012), *Batı Felsefesi Tarihi* (Çev.Ahmet Fethi). İstanbul: Alfa Yayınları.
- STONEMAN, Richard(2019). *The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks*, Princeton University Press, Princeton-Oxford.

- STONEMAN, R. (1991). *The Greek Alexander Romance*. Penguin UK.
- STRABON (2000), *Geographika /Coğrafya XII-XIII-XIV* (çev. A. Pekman) İstanbul.
- ŞAİK,A.,M. Guluzade (2019). *Nizâmî Gencevî İskendernâme: Şerefnâme İkbálnâme*, İstanbul: Zengin Yayıncılık, sf. 382-389.
- TEZ, Zeki (2008). *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- THOM, J. C. (2014). *Cosmic Order and Divine Power: Pseudo-Aristotle, On the Cosmos*. Mohr Siebeck.
- WOLLOHOJIAN, A. M.(1969).*The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*. New York: Columbia University Press.
- WALZER, R. (1957). Al-Fārābî's Theory of Prophecy and Divination. *The Journal of Hellenic Studies*, 77(1), 142-148.
- WEİNBERG, B. (1953). From Aristotle to Pseudo-Aristotle. *Comparative Literature*, 5(2), 97-10.
- YILDIRIM, Nimet (2015) *İskendernâme*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- YILDIRIM, N. (2011). *Ardavirafname*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- ZUWİYYA (2011). David Zuwiyya (ed.) *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*, Brill, Leiden

İnternet Kaynakları:

(<http://www.attalus.org/info/alexander.html>),(Er. T. 03.06.2020)

Aristotalis Hakîm'in İskender'e Gönderdiği Pend-nâme, www.yazmalar.gov.tr/eser/aristotalis-hakimin-iskendere-gonderdigi-pend-name/1022 (E.T. 06.08.2020)